

LES MALADIES NEUROPSYCHIATRIQUES REPRÉSENTÉES SUR
QUELQUES FRESQUES SERBES DU MOYEN AGE

Jelena VASILJEVIĆ

L'auteur présente plusieurs fresques serbes du Moyen Age qui sont précieuses non seulement par leur valeur artistique, mais aussi par les données historiques, à l'aide desquelles on peut interpréter les maladies neuropsychiatriques de cette époque.

Ces oeuvres sont d'autant plus intéressantes, qu'elles démontrent à quelle mesure les anciens maîtres connurent l'état de santé du peuple et surent exprimer leurs observations sur leurs oeuvres d'art.

Les fresques serbes du Moyen Age que l'on admire dans le monde entier, présentent une source de plus pour l'étude de la culture médicale des nations yougoslaves.

NEUROPSYCHIATRIC DISEASES REPRESENTED ON SOME SERBIAN
FRESCOES OF THE MIDDLE AGES

Jelena VASILJEVIĆ

The author represents several serbian medieval frescoes, precious not only by their artistic value, but also by their historical importance in-as-much, as they help us to interpret various neuropsychiatric diseases of that period.

These artistic objects show, how well their painters were acquainted with health conditions of the people and how skilfully they knew to express their observations.

Serbian medieval frescoes which are admired all over the world, represent also a source for the study of medical culture of the yugoslav nations.

CALENDARIUM PESTIS (I)

Vladimir BAZALA

DA BISMO DOBILI BAR PRIBLIŽNO TOČAN PREGLED O EPIDEMIJAMA kuge i pojavama koje su ih pratile, morali smo bilješke o epidemijama poredati kronološkim redom. Na taj način dobili smo neku vrstu kalendara epidemija, koji objavljujemo ne samo zbog njegove zanimljivosti nego i zato, jer se tek na osnovi kalendarskog pregleda može dobiti prava slika o kretanju kužnih epidemija u jugoslavenskim zemljama. Naime, dosadašnji podaci o kugi, koji su i zanimljivi i dobro obrađeni, boluju na tom što su ograničeni na jedan uski teritorij ili na jednu pojedinačnu pojavu i ne vode računa o tom, da li se u isto vrijeme kuga javila i na kojem drugom mjestu, odnosno ne istražuju — bar u većini slučajeva — odakle je kuga došla i kamo se proširila. Autori su bili impresionirani pojedinačnim saznanjem o epidemiji i njezinom učinku i tako su — najvećim dijelom — zanemarili komparaciju i historijski redoslijed, bez koga se, ipak, ne dobiva prava slika epidemije.

Ako nam je uspjelo sastaviti valjani kalendar i pojedine epidemije povezati odgovarajućom historijskom komparacijom, onda će to biti i na korist budućih autora, jer će i pojedinačne epidemije ili pojedinačne pojave moći lako uklopiti i dovesti u vezu s onim što je već u kalendaru sustavno prikazano.

Dakako, ni ovdje ne mogu biti kronološkim redom spomenute sve epidemije kuge, već samo one najkarakterističnije.

*

1322. Nekoliko podataka iz najranijeg doba, o navodnim epidemijama kuge godine 871-871, 901, 1145, 1292. i 1322, pokazuju da neke od ovih »kuga« i nisu bile kuga. U drugim prilikama, spominje se da je vladala kuga, dok za to vrijeme uopće nije moguće utvrditi da li je kuge bilo. Tako je Miloš Škarica utvrdio, da god. 1202. u Zadru nije bilo kuge i da grad nije pao u ruke križara jer je, pokošen kugom, bio opustio.

Veći val kuge javio se koncem 13. stoljeća, a taj je bio uzrokom da se problemom kuge počeo baviti Guglielmo da Varignana (1270-1339), osobni liječnik bana Mladena II Šubića. Da Varignana u svojim djelima propisuje i savjetuje prve naučne osnove epidemiologije i suzbijanja kuge, a predlaže da se i prema kužnim bolesnicima ljudi vladaju kao prema gubavcima, naime, da se kužni izoliraju u posebne lazarete.

1347-1348. Najbolje je opisana kuga iz godine 1347. i 1348, zvana »Crna smrt«. Opisuje je i Boccaccio u *Decamerone*. Došla je s Istoka genoveškim lađama u Evropu, čini se s Krima, gdje su se u to doba vodili bojevi sa Tatarima, u čijem je logoru kuga žestoko vladala. Prenesena u Evropu, pobila je ovdje dobru petinu sveukupnog stanovništva.

Vladala je žestoko u Splitu; opisuje je u svojoj kronici Splićanin Marin a Cutheis (Geremia). * Od ove je kuge umro i nadbiskup Dominik de Zukaris. U mnogim kućama »ne ostade miš u zidu«.

Od iste epidemije opustio je i Šibenik. Između ostalih, tada je umro i knez Mladen III Šubić.

U Dubrovniku je pomrlo toliko svećenika, vlastele i građana da je grad skoro opustio, što je dovelo i do velikih socijalnih reformi: budući da je članova Velikoga vijeća bilo premalo, to je otada članom Vijeća postajao vlastelin sa 18 godina umjesto sa 20; obrtnicima je dozvoljeno da se nastane u gradu uz oslobođenje svih poreza (osim carine) za pet godina, a oproštena je kazna svima koji su izgnani zbog novčanih krivica. Prema jednom pismu dubrovačkog vlastelina Nikole Barbariga, pisanog mletačkom duždu god. 1355, od kuge je tada posve izumrlo 35 najstarijih dubrovačkih vlastelinskih porodica, a u nekih je potpuno izumrlo muško pokoljenje, tako da su kasnije generacije tih porodica vodile poreklo od ženske porodične grane.

1363. Kao zavjetna, tada je bila izgrađena crkva sv. Vlaha.

Iza toga doba javlja se u Dubrovniku još nekoliko navala kuge. Nakon manje epidemije, 1357-1358. i 1361, obje donešene iz Aleksandrije, pojavi se god. 1363. vrlo jaka kuga od koje je sačuvano 293 testamenta. Socijalne posljedice bile su i tom prigodom dosta velike. pa je Veliko vijeće, 3. IX 1363, dozvolilo Vlasima iz zaleđa da dolaze u Dubrovnik radi trgovine, ali su — kao pravoslavni svijet — morali napuštati grad čim odzvoni sv. Marija; u gradu se nisu smjeli naseliti.

Zaključkom Velikog vijeća od 23. IX 1363, pomilovani su svi koji su se ogriješili o zdravstvene propise, a dopušten je povratak svima koji su u strahu od kuge pobjegli u Kotor, što je inače bilo strogo zabranjeno, jer je Kotor bio pod mletačkom upravom. Vlada je nagradila brijača Petra s 30 perpera za službu koju je vršio »u ovom prošlom pomoru«.

1374. Godine 1371-1374. traje kuga u Dubrovniku gotovo neprekidno, odnosno uz male prekide.

Epidemije koje su vladale u ovome razdoblju, po Gundulićevoj kronici — a tako kaže i rukopisna bilješka na 3. listu *Liber statutorum*, prepisa iz 15. stoljeća, u Dubrovačkom arhivu, — pobile su ništa manje nego 25.000 ljudi u Dubrovačkoj Republici.

Nakon što je god. 1374. jedan brod u južnotalijanskoj luci Reggio di Calabria istakao žutu zastavu kao znak da na brodu vlada smrtonosna zaraza, ustalio se propis da svaki brod učini isto ako na njemu nastane zaraza. Taj propis danas vrijedi za sve zarazne bolesti; osim za brodove, vrijedi i za sva ostala prevozna sredstva, pa i za avione.

* Opis Marina a Cutheis-a objavili su Ante Kuzmanić u »Zori dalmatinskoj«, I/2, Zadar 1844, pod naslovom *Splitska kuga godine 1348*, i Ferdo Šišić, pod istim naslovom, u Liječničkom vjesniku, br. 4, Zagreb 1931, str. 399-400.

Kasnije će biti donešeni posebni propisi koji će određivati da kapetan broda mora iz izlazne luke dobiti propisanu putnicu u kojoj će biti opisane karakteristike epidemiološke naravi.

1377. Kao najveća i najvažnija zdravstvena ustanova ovoga doba ima se smatrati Dubrovačka karantena, koja je osnovana propisom od 27. VII 1377. * Određeno je da došljaci iz sumnjivih i kužnih krajeva, stranci jednako kao i dubrovački građani — moraju mjesec dana proboraviti u Cavtatu ili na otocima Mrkanu, Bobari i Supetru, a stanovnicima Dubrovnika i okolice bilo je najstrože zabranjeno posjećivati internirane. *Ovdje je, dakle, osnovana prva dubrovačka i, uopće, svjetska karantena.*

Istodobno su u karanteni namješteni činovnici, koji su imali nadgledati karantenizirane.

Kuga se u to doba javlja godine 1390-1396, 1397, 1399-1401, 1416, 1422, 1427-1428, 1430-1431. i 1433-1434, ali detaljnijih podataka o tim epidemijama nema. Sačuvani su neki testamenti iz toga doba, spominju se i u kronikama, ali se po tomu ne može prosuditi jakost svake od njih.

Sve ove epidemije javljaju se pretežno u našim primorskim gradovima, a može se sa sigurnošću uzeti da su došle morskim putem.

Tvrđnja, da je u to doba kuga u naše primorske krajeve dolazila s kopna, naročito iz zaleđa, može se teško dokazati, jer je poznato da u zaleđu onda nije bilo kuge, dok je u to doba skoro svaki primorski grad, od vremena do vremena, stradao od kuge. Tako je posve sigurno da god. 1400. nije bilo kuge ni u Srbiji ni u Bosni, ali je kuge bilo u Dubrovniku, pa Dubrovčani pišu pismo knezu Stevanu Visokom i njegovom ministru Ivanu, da pomor u Dubrovniku doduše nije velik ali se vlastela ipak razbježala iz grada, pa će poslati poslanike kad se opet svi sakupe. Godine 1401, pišu Dubrovčani u istom smislu i bosanskom kralju Ostoji. God. 1422, također, kuge u Bosni nije bilo, dok je u Dubrovniku u to doba harala. Zato Dubrovčani pišu pismo bosanskom kralju Tvrtku, ispričavajući se da mu na krunidbu nisu poslali poslanike zbog toga što je kod njih vladala kuga koja ne bijaše ni duga ni žestoka, ali se oni ne usudiše poslati poslanike »da nam Kraljevstvo vi ne zazri«.

1397. *Liber viridis* iz god. 1397, sadrži zanimljive odredbe — *De ordinibus contra eos, qui veniunt de locis pestiferis*.** Prema tim odredbama ovlašteni su knez i Malo vijeće da izaberu posebno osoblje koje će voditi nadzor nad putnicima i došljacima iz sumnjivih i okuženih krajeva, a prema potrebi i kažnjavati one koji se ne pokore odredbama Republike prigodom dolaska iz stranih, osobito zaraženih ili sumnjivih krajeva. Oni došljaci koji budu, zbog nepokoravanja propisima, osuđeni na globu a ne plate je do određena roka, biti će kažnjeni šibama, žigosanjem pa i odsijecanjem jednoga uha. Ovo nadzorno osoblje moralo je stalno promatrati kretanje ljudi na kopnu a lađari su to radili uz obalu. Oni su priječili nepozvanima ulaz u grad kao i iskrcavanje robe, odnosno podvrgavali su ljude i robu nadzoru i postupku u karanteni. Uz to se moralo obavještavati o kretanju epidemija i o tom odmah podnositi izvještaj Malom vijeću.

* *Liber viridis*, pod naslovom »Veniens de locis pestiferis non intret Ragusium vel districtum«, Cap. 49, f. 78 — Državni arhiv u Dubrovniku.

** Državni arhiv Dubrovnik, Cap. 91, f. 91—100.

Ordreom od 15. I 1426. ovo je zdravstveno osoblje dobilo službeni naziv »sanitetski činovnici« (officiales cazamortuorum), a narod ih je zvao »kačamorti« (od cacciatore = lovac; il morte = smrt; morti = mrtvaci, dakle »lovci smrti«, »Todesjäger«). »Kačamorat« je postao vrhovna sanitetska vlast u pogledu sprečavanja i suzbijanja kuge, i razvio se u valjanu zdravstvenu ustanovu. Kasnije je nosio naziv Zdravstveni magistrat i bio je stavljen pod upravu pet vlastelina. Vrlo brzo dobio je veliku važnost i postao savremena zdravstvena ustanova. Ova je ustanova, u stvari, vodila borbu protiv epidemija, naročito protiv kuge, upravljala je lazaretima, a pod njezinu vlast potpadao je donekle i lučki kapetan. Troškovi Zdravstvenog magistrata i zdravstvene zaštite građana podmirivani su iz državne blagajne i bili pokriveni carinskim doprinosom putnika i brodova. Brodovi su morali imati zdravstveni list.

Kuga, koja je u Dubrovniku vladala god. 1397, bila je osobito žestoka na Pelješcu.

1399-1401. Dubrovački arhivski podaci, među ostalima i prije spomenuti dopis knezu Stevanu Visokom i dopis bosanskom kralju Ostoji, govore da je kuga u Dubrovniku bila i god. 1399-1401.

Bartolo de Aquarcialupi, iz Piombina, koji je god. 1409-1425. bio dubrovački fizik, napisao je djelo *Colcodeus seu liber de peste*.

1422. Za kugu u Dubrovniku, god. 1422, zna se iz pisma bosanskom kralju Tvrtku II.

1427. Godine 1427. kuga je najviše vladala na otocima, osobito na Lopudu, Šipanu i Koločepu. Bila je uvedena stroga blokada. Vladala je i u Osojniku, poviše Rijeke Dubrovačke, kao i u nekim selima na obali.

1430. Kuga je, 1430, zavlada u gospoštiji Radoslava Pavlovića, gospodara Trebinja, pa je to prvi podatak o kugi na kopnenom području. U to doba, Dubrovčani su sa Radoslavom Pavlovićem vodili rat za Konavle, tzv. Konavoski rat, i prenijeli zarazu u Dubrovnik. To je prva kuga za koju se može reći da je u primorske krajeve došla iz zaleđa, sa kopna.

1431. U Boki Kotorskoj, karantena se prvi put spominje god. 1431, kada je jedan kotorski brod, koji je dolazio iz Molfete u Južnoj Italiji, morao provesti stanovito vrijeme usidren ispred Đurića. Vjerojatno je ubrzo zatim izgrađen i karantenski lazaret, ali svakako ne onaj koji se obično naziva »Kotorskim lazaretom« te se kao takav spominje i god. 1622, nego lazaret koji je sagrađen na otoku Stradioti ili, kako ga zovu, Otoku sv. Gavrila (Scoglio di s. Gabriele). Kasnije, kada je zbog trgovine i prometa, lazaret trebalo smjestiti blizu grada, izgrađena je stabilnija građevina — Kotorski lazaret ili Lazaretto alla Fiumera. Ovaj se nalazio na ušću Fiumere, u sklopu gradskih utvrda, okrenut prema luci. Spominje se u jednom službenom aktu iz god. 1622, ali je sigurno da je već postojao i nešto ranije. Lazaret je ukinut odlukom mletačke vlade kada je bio otvoren lazaret u Herceg-Novom, a pogotovu u Meljinama, iako se kotorsko Općinsko vijeće protiv favoriziranja Herceg-Novog i Meljina žestoko ali i bezuspješno bunilo. Ipak se za sve vrijeme mletačke uprave ovaj lazaret upotrebljavao za karantenu, a ukinula ga je zapravo tek austrijska uprava. Njegove zgrade i dvorišta vojska je upotrebila za svoju građevinsku sekciju (Bauhof). Taj se prostor danas zove Luža.

Krajem 18. stoljeća postojao je lazaret i u Petrovcu na Moru, na jednoj isturenoj morskoj hridini, građen kao tvrđava i ograđen jakim zidinama. Službeno se zvao Stabilimento contumaciale all'Castello Lastua. Imao je i raštio (raštel — Rastello confinario).

1434. Za kugu koja je u Dubrovniku vladala god. 1433-1434, znade se po rješenju Senata dubrovačkoga od 4. I 1434, po kojemu je trebalo da se piše vojvodi Sandalju Hraniću o kugi koja se pojavila.

1437. Dne 7. IV 1437, osnovan je Zdravstveni magistrat u Kotoru. Čini se da je to u vezi s kugom koja je u to doba vladala u krajevima južnog Jadrana.

God. 1436-1437. nakon neuspjele blokade okuženoga Koločepa, Lopuda i Šipana, kuga se — 2. IV 1437 — pojavila u Gružu i Dubrovniku. Dne 19. V 1437, Senat donosi omašan provediment od 35 poglavlja, kojim propisuje izuzetne mjere; ostavljajući 10 vlastelina u gradu i jednoga na Lovrijencu, sâm bježi u Gruž, dok se većina vlastele sklanja u svoje ladanjske dvorce u okolici grada. Od u gradu ostalih vlastelina, pomrli su u roku od četiri mjeseca svi osim jednoga, 83-godišnjeg, najstarijeg i najslabijeg od svih, Marina Rastića, koji je nakon prestanka kuge pohvaljen i nagrađen s 500 perpera. Kugu je preživio i opisao Filip de Diversis, ravnatelj dubrovačke humanističke škole, koja se onda nalazila na Sponzi, gdje se danas nalazi Državni arhiv u Dubrovniku.

Kako je karantena na Mrkanu i Supetru bila premalena, uzete su, 1436, za karantenu i neke kuće na Gradcu. Možda su to kuće Crijevića i Prodanellića, za koje se u arhivskim aktima kaže da su već god. 1416. uzete u obzir za karantenu na prijedlog kirurga Jakoba Godoaldo-a (Jacobus quondam castellani de Gondvaldis), koji je potom i začetnik karantene na Gradcu, odnosno na Dančama. To je početak *II dubrovačkog lazareta*. Taj se lazaret postepeno izgrađuje: dne 17. I 1457, zaključuje vlada da se na Dančama podigne *zidani lazaret*, a uz njega crkva posvećena Bogorodici. Za uzdržavanje karantenziranih na Dančama, vlada daje dnevno 6 dinara. Lazaret se, god. 1465, povećava, a god. 1466. obzidava visokim, 70 sežanja (oko 150 m) dugim zidom. God. 1482, lazaret radi po svim tadašnjim savremenim principima, a god. 1496. na zgradu se nadograđuje jedan kat. Lazaret je služio vrlo dobro svojoj svrsi kroz čitavo 16. stoljeće.

Propisi za osoblje lazareta bili su vrlo strogi, naročito se već god. 1482, pod kaznom smrti, zabranjivalo poslužiti izlaziti iz lazareta i miješati sa zdravim ljudima ili iznositi robu iz lazareta. O ove propise ogriješili su se grobari lazareta na Dančama, imenom Mihoč Mirković i Živan Pupak, jer su neku robu iznosili iz lazareta. Oni su 13. I 1483. osuđeni na smrt i obješeni na Dančama, na isturenoj hridini nasuprot Lovrijencu, koja se još i danas zove »Vješala« ili »Stratište«, a katkad i »Kalvarija«. Zanimljivo je da je kratko vrijeme nakon izvršenja smrtno osude nad Živanom Pupakom, umrla njegova žena na Supetru, gdje je bolesna od kuge bila karantenzirana, pa se može zaključiti da je ovaj zaista kugu prenosio iz lazareta na Dančama.

1450. Ivan de Albertis (1410-1488), liječnik u Koprnu, napisao je god. 1450. djelo *De praeservatione corporum a pestilentia et de causis pestilentiae et modus eius*.

Zanimljive su i neke pojave unutar Dubrovnika u vezi s kugom u to doba. Ako se kuga pojavila u gradu, nastao bi isprva očito velik nered: svi bježe iz grada, a tako i Veliko i Malo vijeće, držeći se još uvijek stare maksime: Fuge cito, longe

et tarde revertere; za upravljanje gradom ostaje samo nekoliko vlastelina s izuzetnim ovlastima. God. 1391, ostao je u Stonu samo stonski kancelar Andrija, »da čuva vrata Stona i da vrši druge službe umjesto onih, koji pobješkoše«. Knezu otoka na Šipanu dopušteno je, 5. II 1392, čak i to, da može živjeti na nekom drugom otoku dok ne prođe bolest na Šipanu ili dok Malo vijeće ne odredi drugačije. Kasnije, već god. 1397, donekle se reformiraju odluke za način uprave u gradu, a god. 1416. se vlastela poziva da se dobrovoljno javi tko će od njih za dobru plaću ostati u gradu. U buduću, Senat redovno donosi provediment izuzetnih mjera i ostavlja nekoliko vlastelina, a ostali se mogu skloniti na svoja imanja van grada. Veliko vijeće, ukoliko se moglo sastati, zasjedalo je u samostanu sv. Križa u Gružu, ako je Gruž bio slobodan od pošasti, i ostajalo bi ondje do prestanka kuge.

Dubrovčani su se mnogo bojali izbjeglica iz unutrašnjosti Balkanskog poluotoka, osobito iz Srbije i istočnih krajeva Bosne i Hercegovine. Naročito iza poraza na Kosovu polju (1389), veliko je mnoštvo ljudi, bježeći pred turskom vojskom, nagrnulo sve do jadranske obale i nastojalo se skloniti u gradove na obali, osobito u Dubrovniku. Postojala je opasnost da ovi došljaci donesu i kugu. Zato se Dubrovnik svim silama bori protiv ovih uljeza. pa se od god. 1391. sve do stabilizacije turske uprave u Srbiji, Bosni i Hercegovini, početkom 16. st., izdaju stroge naredbe protiv ovih uljeza. Najprije je izdata naredba, da se svi istjeraju iz grada i Republike, i to jednako oni koji su prije već došli i nalaze se u gradu, kao i oni koji bi došli i u buduću. Zatim se određuje da dva vlastelina sa stražom cijeli dan stoje na gradskim vratima i priječe ulaz ovim došljacima, a po noći obilaze gradom i nadgledaju da li se koji ipak nije uvukao u Dubrovnik. Napokon, vlada zaključuje da će one, koji budu to htjeli, prebaciti u Apuliju, ali da u Dubrovniku ne smiju ostati. Svaki koji bude istjeran dobit će kruha za jedan dinar po osobi. Ujedno je zabranjeno svim brodovima da ove došljake prevoze, bilo u grad bilo iz grada, a sve koje treba prevoziti, prevoziće sama dubrovačka vlada svojim brodovima.

Sve ovo je učinjeno koliko iz stare mržnje na živalj koji nije pripadao Dubrovačkoj Republici toliko iz bojazni da ovi nepoćudni elementi ne unesu kugu, kao i iz opreza da se s ovim izbjeglicama ne bi u Republiku uvukli špijuni kojih se Republika s pravom bojala, jer je u više navrata opazila da su im nadirući neprijatelji — i to najprije herceg Stjepan, s kojim su u ono vrijeme bili u ratu, a onda i Turci — ubacili svoje uhode na ovaj ili sličan način. Ove stroge odredbe nisu ostale ograničene samo na obični svijet, nego su protegnute i na članove plemstva. Tako je i Jeleni, kćeri kneza Lazara a drugoj ženi Sandalja Hranića, koja je uz muža bogumila ostala pravoslavna, i iza njegove smrti, god. 1435, tražila dozvolu boravka u Dubrovačkoj Republici — vlada Republike ovu dozvolu uskratila.

Ali kasnije se uprava grada za vrijeme kuge znatno izmjenila. Blizina upravo do granice Republike nadošlih Turaka, ne dopušta da se jednostavno svi iseles iz grada. U gradu ostaje dosta velika posada, a tako i na brodovima. Na Brgatu se (od god. 1456) postavlja izvidnica koja mora po danu biti vidljiva i svakoga časa pripravna da iz grada primi ili da onima u gradu daje obavijesti. Uz tursku granicu grade se kule i stražarnice, od kojih su većina bile namijenjene za obranu od vojnih i hajdučkih prepada, pa su ovu svoju službu i kasnije vršile, ali je velik broj — kako se i danas još lijepo vidi — služio kao kordon protiv kuge. Posebni brod čuvao je grad i okolicu s mora, ploveći između Molunta i Mljeta.

U nekim prilikama (počev od 1464) najprije bi se smanjivao kvorum Velikog vijeća (na 60) i Senata (na 21-25), a tek kada bi se kuga pojavila u jačoj mjeri

ostavljao se ograničen broj vlastele za upravu gradom, dok bi Veliko vijeće odlazilo na boravak i zasjedanje u Gruž.

1456. Kao zanimljivu činjenicu navodimo i to, da se od god. 1456. vodila u Dubrovniku neke vrsti kartoteke o oboljelima i umrlima.

Kuga se u to doba (1456—1459) javlja u svim našim krajevima. Raširila se zbog turskih ratova. Od nje, 1456, umire Hunyadi Janos u Zemunu i Ivan Kapistran u Iloku, oba nakon sretne odbrane Beograda od Turaka, a god. 1457. i kralj Ladislav Posmrtni. U vrlo jakom obliku vladala je po cijeloj Bosni i Hercegovini, a proširila se i duž cijele jadranske obale.

1464. Zatim se, god. 1464-1467, javlja kuga koja u Dubrovniku počinje 15. III 1464, i traje gotovo tri godine. Osobito se žestoko širi Pelješcem.* Haranje kuge podstiče Dubrovčane da, dne 21. V 1466, odluče graditi zavjetnu crkvu sv. Sebastijana; a sub voltis s. Sebastiani izgrađene su kasnije klesarske radionice, krasno restaurirane god. 1950. Ova je crkva docnije napuštena, a sada je predviđena da će, restaurirana, služiti za dubrovački arheološki muzej.

1465. Da li su ove kuge osim svojih strahota i pomora odigrale i neku vanjsko-političku ulogu, teško je reći. Činjenica je da, god. 1465, uoči Tijelova, sultan Mehmed II odustaje od svoje namjere da napadne i osvoji Dubrovnik; predaja kaže, da je to učinio jer se bojao da u Dubrovniku vlada kuga. Tako bi kuga bila spasila Dubrovnik od Turaka, što se kosi sa dosadašnjim znanjem da je kuga upravo dolazila iz Turske i da je išla pred turskom vojskom nošena izbjeglicama kao i od samih turskih vojnika. Ipak se u Dubrovniku dan uoči Tijelova (Corpus Domini, Brašančevo) slovio jedno vrijeme kao dan spasa, na spomen god. 1465. Od toga doba datira i veliko slavlje u Dubrovniku na Brašančevo, na koji dan su spojene obje slave; ona za odbranu od Turaka kao i ona crkvena, pa se i Tijelovo slavilo vrlo svečano. Kasnije je pravi razlog i uzrok ove slave bio zaboravljen, pa je preostala samo slava crkvena.

1479. God. 1479. je osnovan, a god. 1581. i izgrađen lazaret u Splitu.

1481-1483. U periodu 1481-1483. traje u Dubrovniku kuga gotovo tri godine. Nekoliko riječi o toj epidemiji već je rečeno povodom pogibije grobara Mirkovića i Pupaka.

Kraj nepoznavanja uzroka bolesti, o nekom suzbijanju zaraze, dakako, nije moglo biti govora. Izdavani su nasumce neki propisi i provodile su se mjere u čiju se uspješnost može i sumnjati.

Među propisima koji su izdati god. 1483, nalazi se i taj, da se kuća oboljeloga odnosno umrloga od kuge mora pomesti, oprati, očistiti, prokaditi i sva octom premazati (preliti). Sve stvari bolesnikove moraju se iznesti iz kuće na slobodni prostor gde moraju biti oprane i očišćene. Ove stvari smjelo se unesti u očišćenu kuću i opet upotrebljavati samo nakon dozvole zdravstvenih činovnika.

Kako ova mjera redovno nije bila dovoljna, pa su naknadno oboljevali i preostali ukućani, došlo se na ideju da se spale sve stvari i roba koja je došla u dodir s umrlim od kuge ili sumnjivim da je od kuge umro. Katkad su spaljivane i kuće

* Vidi: Bjelovučić, *Povijest poluotoka Rata*, Split 1921, str. 110.

umrlih od kuge, pogotovu u naseljima izvan grada, čiji je usamljeni položaj to dozvoljavao. Ovo spaljivanje izgledalo je kao vrlo dobra, najjednostavnija i najradikalnija mjera protiv širenja bolesti. Ali, događalo se da bi uslijed prevelike revnosti ili straha od jakog haranja kuge, na jednom mjestu znali spaliti čitavo naselje. U toku posljednje epidemije kuge u Dubrovniku, koja se pojavila god. 1815. u Liscu, općina Ston kod Dubrovnika, pošto su umrle 32 osobe, spaljene su sve kuće, zajedno sa svim stvarima i mrtvacem, kojega su kosti kasnije pokopane na garištu spaljene i uništene kuće.

Danas znamo da je ta mjera bila ne samo tek djelomično uspješna, nego i vrlo pogibeljna, jer se njome bolest mogla i proširiti. Iako su uzročnici kuge kao i kužni produkti i raspad bili time sigurno uklonjeni i svladani, ovom se metodom nije uspjelo spriječiti djelovanje prijenosnika, tj. buhe, naročito štakorske buhe, dok su glavni uzročnici prenosa — štakori — ovom metodom mogli biti samo rastjerani po najbližoj okolici.

Nasljednici onih koji su umrli od kuge, čije su stvari zbog toga bile spaljene, nisu imali nikakva prava na naknadu štete.

Kao vrlo dobro sredstvo, manje-više profilaktičke naravi, smatralo se paljenje vatre na javnim mjestima. I u nastambama palile su se vatre, na koje se redovito stavljala neka mirišljiva smjesa, najviše smrekovina.

Jedno od boljih sredstava protiv širenja kuge, bila je i blokada kuće oboljeloga ili čak čitavoga naselja i okruga u kojima bi se pojavilo više slučajeva oboljenja. Blokada je više puta bila i vojnički osigurana.

Kad se uvidjelo kolika je korist od blokade i izolacije bolesnih, počela se ova blokada vršiti i nad umrlima, pa je iz toga nastao običaj poljevanja mrtvoga vapnom i lijevanje vapna u grobove, odnosno čvrsto zazidavanje grobova umrlih od kuge, što je zapravo također mjera izolacije i blokade. Ova mjera imala je i stanoviti dezinfekcioni učinak, kako danas znamo.

U drugim slučajevima, uvedeno je paljenje lješina umrlih pa i onih za koje se samo sumnjalo da su umrli od kuge. Za to su bila određena posebna mjesta. Tako je u Šibeniku određeno da se lješine umrlih od kuge pale smolom (paklinom) na klisuri u kanalu sv. Antuna, zbog čega se ta klisura i svjetionik na njoj još i danas zovu »Paklina«. Pravi krematorij izgrađen je u Petračanima kraj Zadra. To je prvi krematorij na našoj obali, i u našoj zemlji. Krematorij je bio namijenjen spaljivanju lješina svih mornara koji bi podlegli kakvoj teškoj zaraznoj bolesti; služio je sve do konca prošlog stoljeća, kad je izvršeno posljednje spaljivanje, i to nekog mornara koji je umro od kolere.

Za pokapanje lješina bila su, također, određena posebna mjesta. Tako je kraj lazareta kužnih u Splitu, na poluotoku sv. Stjepana (Sustjepan), bilo groblje kužnih, koje je kasnije, 1826, pretvoreno u Sustjepansko groblje i donedavna bilo glavno splitsko groblje. Uz lazaret na Dančama bilo je, isto tako, groblje kužnih; kadaje taj lazaret prestao raditi i zgrada srušena, onda je na mjestu lazareta prošireno groblje i dato dubrovačkim cehovskim udruženjima

1486. Godine 1486. kugu su u Dubrovnik doneli, ne prošavši karantenu, trgovci sa sajma u Recanatu, kraj Ancone, i to u vrećama lana, pa su kažnjeni globom i žigosani po licu.

1500. God. 1500. donesoše kugu u Dubrovnik hodočasnici iz Rima.

1526- Jedna od najjačih epidemija u našim krajevima bila je god. 1526. i 1527.
1527. Naročito žestoko je vladala u Splitu. Spominje se u jednom izvještaju splitskoga kneza Leonarda Bollanija iz god. 1534, pod naslovom: *Relatio viri nobilis ser L. B. reversi comitis spalatti, presentata in collegio die 5. iunii 1534*. Spominje je, također, i Antonio Proculino, u svom pohvalnom govoru gradu Splitu.* U to doba navodno su propala mnoga djela Marka Marulića, a možda i drugih pisaca. pa je hrvatska lijepa književnost u Splitu, iza smrti Marulićeve, znatno opala. Iza ove kuge obnovljen je splitski lazaret.

Vrlo jaka bila je ova epidemija i u Dubrovniku. Donijeli su je, kako se mislilo, ili krojač Andrija ili neki kapetan broda iz Ancone, ne prošavši karantenu. Andrija je za to osuđen na smrt, vezan za kola i štipan užarenim kliještima sve dok nije izdahnuo. Tom prigodom pomrlo je mnogo vlastelina, a među njima i pjesnik Šiško Menčetić. Za suzbijanje kuge uzet je u službu kirurg Ivo Medini, iz Kotora, i Jacobus Rizo, iz Venecije. Vjerojatno je i samostan franjevac bio uzet za bolnicu kužnih, a velik broj franjevaca mora da je umro u to doba liječeći i njegujući bolesne, jer su na jednom grobu u klausturu franjevačkog samostana, uklesane ove riječi;

DOM

*Heu mors omnis truncas
MDXXVII Drudiorie peste
Vita peregrinatio
Fugaces dies*

Jedan dio spomenika je otklesan, ne zna se zašto? Kao zavjetna crkva, odlučeno je, 13. XII 1526, da se izgradi crkva sv. Roka, ali je ona podignuta tek god. 1533.

Za vrijeme iste epidemije Senat je izdao propis po kojemu je iz svake kuće smjela izaći samo osoba koja nabavlja kućne potrebe; zabranjeni su bili svi skupovi, procesije i pohađanje crkava; protjerane su skitnice. Svi umrli od kuge i svi za koje se iole sumnjalo da su umrli od te bolesti, pokapani su u jednom grobu, na Pilama, te je to mjesto nazvano »Jamine«. Na tome mjestu danas se nalazi hotel »Imperijal«. Kada su, god. 1895, kopani temelji za hotel, naišlo se na jame pune kostiju i kreča. Istodobno, spaljivane su i sve stvari iz kuća u kojima je tko umro.

Tada je umro i dubrovački kapelan Nikola Barneo, koji je oporukom, 1. IV 1527, ostavio dubrovačkoj općini svoju biblioteku, uz uvjet da se u Dubrovniku osnuje javna knjižnica.

I poslije ove epidemije u Dubrovniku, bilo je znatnih unutrašnjih posljedica. Kako nije preostao dovoljan broj plemića za Veliko vijeće, postase neki ugledni građani — plemićima. Od onda Dubrovnik ima dvije vrste plemića, stare i mlade, koji se nisu međusobno slagali jer stari nisu htjeli mlade priznavati sebi ravnima, a mladi su stare smatrali zastarjelima. Ta je svađa trajala sve do pada Republike kada se pogotovu razbuktjela, jer su stari bili konzervativnih nazora, a mladi revolucionarni i frankofili.

1533. Dne 27. III 1533, ponovno se u Dubrovniku pojavila kuga, koja je bila preneti iz Turske. Iako ova nije bila ni jaka niti je nanijela znatnije štete, ona je ipak

* Vidi: Š. Ljubić, *Comisiones et relationes Venetae*, tom II, Zagrabiae 1877, str. 107; Zagrabiae 1880, str. 197.

važna jer je pokrenula pitanje otvaranja lazareta u istočnom dijelu grada, na Pločama, a i zavjetna crkvice sv. Anuncijate sagrađena je tada u blizini crkve sv. Luke, kod vrata za Ploče. Ovdje je, kod Ploča, izbijao na more veliki prometni drum, koji je iz Carigrada, sredinom Balkanskog poluotoka i preko Trebinja, vodio do Dubrovnika. Ovdje je roba s kopna prekravana na brodove, dočim su brodovi dovozili robu koja je imala ići na Balkanski poluotok, u zaleđe Dubrovnika. Već god. 1517, spominju se u antimuru na Pločama »cabana« (baraka) i »domuncula« (kućica) za karantenu. Za gradnju ovih kuća uzimala se građa od stare Sponze. Dne 22. IV 1523, Senat zaključuje da se napravi nastrešnica, a 13. VI 1523. da se presvodi toreta na mulu kod tvrđave sv. Ivan, za robu koja se ima ovdje karantenzirati. Ali kako je to sve bilo previše blizu grada, god. 1534. Senat odlučuje da se izgradi lazaret na otoku Lokrumu. To je *treći dubrovački lazaret*, čija je gradnja odmah počela. S povremenim prijekidima, lazaret je dovršen god. 1557, a na ulaznim vratima postavljena je ploča:

*Collata pecunia ex piorum hominum
Testamentis Rhagusini patres fecerunt MDLVII
Faxit D. O. M. ut nullo unquam tempore
hac ope opus sit**

Lazaret je nadozidan god. 1586, ali Serafin Razzi, koji je boravio u Dubrovniku god. 1586-1589, piše, da taj lazaret zapravo nije nikada potpuno uređen, jer su se Dubrovčani bojali da bi mogao služiti neprijatelju (Mlecima) za napad na grad, ako bi kojim slučajem Lokrum bio zauzet.

U to doba mora da je bilo nekoliko manjih epidemija koje se, tu i tamo, spominju u aktima i kronikama. Ne znamo na koju od njih se odnosi *Oda de urbe Rhagusa pestilentiae laborante* Didaka Pira (1517-1592).

- 1581.** God. 1581. ponovno je restauriran i u definitivnom obliku izgrađen veliki lazaret u Splitu.
- 1588.** God. 1588. postavljen je spomenik, u znak sjećanja na borbu protiv kuge, u Volčanima, blizu Tolmina u Sloveniji.
- 1590.** Kako Lokrum nije bio zgodan za lazaret, a važnost Ploča postala očita, odlučio je Senat, 12. II 1590, za gradnju jednog lazareta na Pločama. To je *četvrti i posljednji dubrovački lazaret*. Nema sumnje da je odluka da se baš na Pločama izgradi lazaret uslijedila zbog prije spomenute činjenice, što je sva kopnena trgovina s Istoka išla glavnim prometnim drumom iz Carigrada i izbijala na Jadransko more kod Ploča. A i mnogi drugi putovi, iz Bosne i Hercegovine, ovdje su izbijali na more, pa se ova cesta još i danas zove »Put od Bosanke«. Na tom mjestu, na Pločama, u to je doba već postojao tzv. Tabor — posebni, zidom ograđeni prostor, koji je zauzimao mjesto današnje gimnazije i još nešto više. To je bilo mjesto gdje bi odsjedale karavane iz turskih krajeva, a imalo je i nekoliko kuća kao i han (tursko konačište s gostionicom) kod crkvice sv. Antona (matične crkvice pomorskih trgovaca Antonina). Tu bi se ujedno vršila trgovina i izmjena blaga. Ispod toga mjesta, uz morsku obalu, bio je dakle najprikladniji prostor da se sagradi lazaret.

* Posljednja rečenica, kako nam je ostalo zabilježeno, zapravo je pogrešno uklesana: »hacce ope opus siet«. Sama ploča, naime, nestala je, i to u posljednje vrijeme!

CALENDRIER DE LA PESTE [I]

Vladimir BAZALA

L'auteur a rédigé chronologiquement les épidémies de peste et leurs conséquences et qui se sont manifestées dans les pays yougoslaves. De cette manière il a créé un calendrier qui représente un tableau approximatif de la propagation des épidémies au cours du temps passé.

Les données sur la peste que l'auteur a rassemblées, étaient bien rédigées, mais elles sont limitées à un territoire restreint; les anciens auteurs n'ont pas tenu compte non plus si, oui ou non, la maladie existait en même temps dans d'autres régions. De même, ils n'ont recherché ni la source de l'épidémie, ni les voies par lesquelles elle s'était propagée, négligeant ainsi la comparaison et la succession historique et qui, décidément, sont indispensables pour l'obtention de la notion exacte d'une épidémie.

Les données sur la peste qui datent des années 871, 901, 1145, 1292 et 1332 montrent que, en réalité, un certain nombre de ces épidémies n'avaient pas été provoquées par la peste.

Vers la fin du XIIIe siècle, une grande vague de cette maladie s'était manifestée, mais depuis le 25 décembre 1857 (date de la suppression du cordon sanitaire sur les rivières Sava, Una et le Danube bas), aucun cas d'épidémie de peste ne fût plus enregistré.

A CALENDAR OF PLAGUE EPIDEMICS [I]

Vladimir BAZALA

The author has arranged chronically notes on plague epidemics and their consequences, in order to obtain an approximative picture of the course of plague in Yugoslav countries.

The data on plague in these countries are well composed, but they are restricted to a very narrow territory, without caring whether the disease existed at the same time in other regions or not. Furthermore, no investigations have been made by the ancient authors about the sources of the epidemics and the routes by which they came. In this way, the comparison and historical succession has been neglected, although they are indispensable for the obtainment of the right picture of an epidemic.

The author has established data on epidemic diseases from 871, 901, 1145, 1292 and 1332 and he has found that some of them were not due to plague.

According to the author, a large wave of plague started at the end of the XIII century, but new cases have not been recorded since December 25, 1857, the date of the abolition of the sanitary cordon on the rivers Sava, Una and the lower Danube.